

Inkeröismurteiden refleksiivitaivutuksen kysymyksiä

Tapani Lehtinen

1. Inkeröismurteiden verbijärjestelmän kiintoisimpia osia on erikoislaatuisen ja monimuotoinen refleksiiviverbistö. Inkeröisen refleksiiviverbeille on ominaista, että imperfekti- ja konsonanttivartaloiset muodot sisältävät elementin *s*, mutta vokaalivartaloisista muodoista tämä *s* puuttuu. Havainnollistan suhteita esittämällä kahden verbin, verbien *heittä*ssä 'heittäytyä' ja *istuissa* 'istuutua', taivutuksen pääpiirteet. Paradigmat ovat peräisin Volmari Porkan klassisesta teoksesta *Ueber den Ingrischen Dialekt*, joka ilmestyi v. 1885 (s. 114—116). Paradigmoja voidaan uuden tutkimuksen perusteella jonkin verran täsmentää, mutta lähtökohdaksi ne kelpaavat hyvin sellaisinaan. Muodot edustavat kahta murretta, Hevaan ja Soikkolan murteita:

	TYYPPI I		TYYPPI II			
	Hevaa	Soikkola	Hevaa	Soikkola		
Prees. yks.	1.	heittiin	istuin	istuun		
	2.	heittiit	istuit	istuut		
	3.	heittien	heittiää	istuen	istuuja	
	mon.	1.	heittiemän	heittiimmä	istueman	istuumma
		2.	heittiettä	heittiittä	istuetta	istuutta
		3.	heittiessek	heittiäät	istuessek	istuujaat
Imperf. yks.	1.	heittiizin		istuiz	istuizin	
	2.	heittiist		istuist		
	3.	heittiis		istuis		
	mon.	1.	heittiizimän	heittiizimä	istuiziman	istuizimma
		3.		heittiisiit		istuisiit
Kond. prees. yks.	1.	heittiäizin	heittiäizin	istu(j)aizin	istuujaizin	
	2.	heittiäist	heittiäist	istu(j)aist	istuujaist	
	3.	heittiäis	heittiäis	istu(j)ais	istuujais	
1. inf.		heittiissäk	heittiissä	istuissak	istu(u)ssa	
Pass. prees.		heittiissään	heittiissä	istuissaan	istuussaa	
Pass. imperf.		heittiistiin	heittiistii	istuistii	istuustii	
Pass. 2. partis.			heittiistü	istuistu	istuustu	

Uscimmat Hevaan ja Soikkolan refleksiiviverbit ovat tyypin I mukaisia. Niiden konsonanttivartalot ovat *-is* ja imperfektimuodot *-is(i)* -loppuisia. Vokaalivartaloisten muotojen vartalovokaalina on tavallisesti *i* paitsi Hevaalla, missä prees. yks. 3. persoonassa ja kaikissa prees. monikkomuodoissa on Porkan mukaan *ie*. Laanestin teoksessaan *Ižorskije dialekty* s. 125 esittämän aineiston mukaan Hevaalla esiintyy myös *i*:llisiä monikkomuotoja, esim. *vättimän* 'pukeudumme', *peššimän* 'peseydymme'. Toisaalta *-en*, *-hen* ja *-jen* -loppuisia prees. yks. 3. persoonan muotoja esiintyy muuallakin kuin Hevaalla, vaikka Porkka vain sieltä esittää tyypin *istuen* 'istuutuu': Soikkola *vättihe* 'pukeutuu', *peššihen* 'peseytyy' (2. tavussa sekundaaristi lyhyt *i* pitkän sijasta), Ylä-Laukaa *istujen* 'istuutuu', *naškien* 'laskeutuu' (Laanest, mts. 120). Tavallisesti prees. yks. 3. persoonan muodot ovat Soikkolan murteessa tyyppiä *heittä* ja konditionaalimuodot vastaavasti tyyppiä *heittäizin*, *heittäist* jne. Hevaan konditionaalimuodot näyttävät Porkan aineiston mukaan hivenen arkaistisemmilta: ne ovat lyhytvokaalista tyyppiä *heittäizin*, *heittäist* jne. Samantyyppisiä muotoja tavataan myös Ala-Laukaan murteessa, esim. *vättijaizid*, *vättijaizivad*, huom. myös prees. yks. 3. *pežijä*, mon. 3. *pežijäd* (Laanest, mts. 120, 124, 169). Niiden samoin kuin vanhojen **-ede-* loppuisten verbien vastaavanlaisten muotojen syntyyn ovat varmaan vaikuttaneet **-ida-*, **-idä-* loppuiset verbit, esim. *häviäizin*, *häviäist* (< **häviä-*), vrt. *häviäizin*, *häviäist* (< **häpe-*). Ks. Sovijärvi, TSIM s. 150 ja Ruoppila, ÄMÄH s. 157.

II tyyppissä Hevaan ja Soikkolan murteiden muodot poikkeavat toisistaan enemmän. Varsinkin Hevaalla I tyypin konsonanttivartaloiden *-is*-loppua vastaa II tyyppissä kantasanan vartalovokaalin ja *i*:n muodostama diftongi + *s*. Vokaalivartaloisissa muodoissa Hevaalla on usein samanlainen *i*-loppuinen diftongi, mutta prees. yks. 3. persoonassa ja kaikissa prees. monikkomuodoissa diftongin jälkikomponentin tilalla on vokaali *e*, joka ei muodosta diftongia. Siis esim. *istuin* : *istuit* 'istuudun, istuudut' mutta *istuen* : *istueman* : *istuetta* 'istuu/tuu, -dumme, -dutte'. Murteittain *e*:n etistä tavunrajaa korostaa *h*, esim. *peššihemän*, *peššihettä* (Laanest, mts. 126).

Soikkolan murteessa tyypin II konsonanttivartalot päättyvät pitkään vokaaliin + *s*:ään. Pitkä vokaali esiintyy myös vokaalivartaloisissa muodoissa. Prees. yks. ja mon. 3. persoonassa ja konditionaalimuodoissa vartalon loppuna on mainittu pitkä vokaali + *ja*, *jä*, siis *istüjä* : *istüjät* : *istüjaizin* jne. Imperfektimuodot ovat sen sijaan diftongillisia aivan kuin Hevaankin murteessa. Sovijärvi on selittänyt pitkän vokaalin yleistymisen vokaalivartaloisiin muotoihin supistumaverbien analogiaksi: koska *hõkuizin* : *hõkүн* niin *istuizin* : *istүн* (TSIM s. 161).¹ Supistumaverbien vaikutuksesta ei pitkä vokaali ole kui-

¹ Tällainen ratkaisu edellyttää sitä, että supistumaverbien imperfektimuotojen lyhyen ja refleksiiviverbien imperfektimuotojen pitkän diftongin välinen kvantiteetti-ero oli jo tässä vaiheessa tasoittunut. Toinen mahdollisuus olisi rakentaa analogia-

tenkaan voinut joutua konsonanttivartaloisiin muotoihin, mutta apuna ovatkin nyt voineet olla tyyppin I verbit: analogiasta *peessin* : *peessissä* = *istün* : *x* saadaan *x*:ksi *istussa*. Pyrkimyksenä on ollut levittää pitkä vokaali kaikkiin muotoihin; pelkästään tästä syystä, ilman muiden verbityyppien apua, ovat voineet syntyä prees. yks. ja mon. 3. persoonan sekä konditionaalien muodot *istüjä*, *istüjät*, *istüjaizin* jne. Periaatteessa samanlaista pyrkimystä paradigmojen äänteelliseen koheesioon havaitsemme myöhemminkin.

Kiintoisaa on, että 3-tavuisista *a-*, *ä-*kantaisista verbeistä johdettujen II tyyppin verbien konsonanttivartalot ovat miltei aina diftongillisia, vain harvoin pitkävokaalisia. Vallitsevana on siis tyyppi *kuñmarDaissa* 'kumartua': *kuñmarDaisti*, *turvistaissa* 'turvautua', *selittäissä* 'seljetä (ilma)'. Taivutus kulkee rataa *kuñmarDaissa* : prees. yks. 1. *kuñmarDān* : 3. *kuñmarDaijā* : imperf. yks. 3. *kuñmarDaiz*.²

2. Yritän tässä esityksessä selvittää, miten inkeröisen refleksiiviverbien *s*-loppuiset konsonanttivartalot ovat voineet syntyä. Vanhentunut on tietenkin se Porkan käsitys, että *s* olisi jääne pronominista *se* (Ueber den Ingrischen Dialekt s. 113). Ajatus on epäuskottava jo siksi, ettei näyttäisi olevan mitään syytä, miksi tuo jääne ei esiintyisi vokaalivartaloisissakin muodoissa kuten johdin ainakin. Epätodennäköisenä pitäisin myös sitä Paul Alvren esittämää käsitystä, että *s*-vartaloisuus juontuisi Inkerin suomalaismurteissa taajaan käytettyjen *pese-* ja *pessi-* vartaloihin kuuluvien taivutuselementtien sekaantumisesta. Alvre ajattelee siihen tapaan, että *pessä*-muodosta on infinitiivin loppu *-ssä* (joka siis koostuu vartalon *s*:stä ja 1. infinitiivin tunnusvariantista) liitetty **-de-* johtamiseen vokaalivartaloon *pessi-* (<< **pesede-*) ja näin saatu tulokseksi *peessissä*. Samalla tapaa *pessüt* + *pessi-* olisi antanut tulokseksi muodon *peessissüt*, *pestü* + *pessi-* muodon *peessistü* jne. (ESA 18 s. 210—211.) Tällaiselle sekaantumiselle ei liene paralleleja; tuskin onkaan mahdollista, että yhden ainoan sanueen eri jäsenten sekaantumisesta olisi syntynyt kokonaan uusi, erittäin elinvoimainen ja grammaattisesti keskeinen taivutustyyppi, vaikka pesyeen sanat olisivat taajakäyttöisiäkin. Hiukan epäselväksi jää Alvren esityksestä se, mikä geneettinen suhde vallitsee Inkerin suomalaismurteiden *peessissä*, inkeröismurteiden *peessissä* ja vatjan *laskeussac* 'laskeutua' -tyyppien välillä. Alvren mukaan (mts. 212—213) »metanalüüsi või analoogia teel on ilmselt sündinud ka isuri ja vadja refleksiiv-translatiivsete verbidete segatüüp, kusjuures eespool kirjeldatud

---

verran to imperf. yks. 3. persoonan muotojen varaan; niissähän tavallistenkin supistuma-verbien diftongi on sijaispidennyksen vuoksi pitkä. Ks. alav. sivulla 249.

² Poikkeuksia ovat mm. verbit *kuristissa* : prees. yks. 1. *kuristin* 'hirttäytyä' (Uusikylyä), *pimenässä* 'pimetä' (Laukaansuu). — Ylä-Laukaan murteen erikoisuuksista ks. s. 245—246.

arengukäiku on suuremal või vähemal määral võinut kõikjal toetada ka antonüümipaari 'laskuda — tõusta' vormielementide osaline segunemine (vrd. vdj tegevusnimi *maskussag* — *neissag*, passiivi olevik *maskussā* — *neissā*, lihtminevik *maskustī* — *neistī* jt.)). Palaan tähän kysymyksen lyhyesti esitykseni lopussa.

Soikkolan inkeroisurteen tutkija Antti Sovijärvi puhuu teoksessaan Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroisurteesta *-*des-* tai *-(*i*)*des-* johtimisista verbeistä (esim. s. 159—161) mutta ei käsittele niissä esiintyvän *s:n* alkuperää. Johtimen osaksi esitetty *i* ei tietenkään kuulu asiaan (ks. Posti, Vir. 1945 s. 92).

Lähimmäksi oikeaa selitystä on mielestäni osunut E. A. Tunkelo. Tunkelo kirjoitti jo v. 1924 ilmestyneessä runsastietoisessa artikkelissaan »Eräistä suomen, karjala-aunuksen ja vepsän refleksiivitunnuksista», että inkeroisurteissa »preteeritin tunnukseksi muodostunut *is* on suurimmassa osassa Inkeriä käynyt kielitajulle samalla erikoiseksi refleksiivisyyden merkiksi, joka on yleistynyt muihinkin muotoihin» (SUST 52 s. 371). Tämä selitys lieneekin yleisesti hyväksytty (vrt. esim. Posti, Vir. 1945 s. 92 ja Ruoppila, ÄMÄH s. 70). Jää vain kysymään, miksi juuri imperfektin loppu on ryöstäytynyt alkuasemistaan konsonanttivartaloihin.

3. Inkeroisurteiden I tyyppin refleksiiviverbit perustuvat tavallisesti 2-tavuisiin *a-*, *ä-*, *e-*, *i-* tai *o-*vartaloisiin kantaverbeihin, esim. *antissa* 'antautua' ← *antā*, *heittissä* 'heittäytyä' ← *heittä*, *peissä* 'peseytyä' ← *pessä* (: *pese-*), *lätissä* 'ruveta, alkaa, valmistautua' ← *lätia*, *hühtissä* 'huuhtoutua' ← *hühtoa*. Alkuaan tämä *i:l*inen johdostyyppi perustuu *e-* ja *i-*vartaloisiin kantasanoihin; vain niiden *-*de-* johdosten vokaalivartaloihin on säännöllistä tietä kehittyntä *i*, esim. *pešin* < *peseden kuten *halkin* < *halkeden ja *lätin* < *lätiden* kuten mon. 1. gen. *sormin* < *sormiden.³ Hevaan muodot *heittimän*, *heittiettä*, *heittiessek* (oikeastaan kai *heitti(emän)*, *heitti(että)*, *heitti(essek)*, ks. edeltä s. 241) selittyvät siten, että *-i_e-* yhtymän jälkimmäiselle vokaalille on langennut sivupaino, joka on varjellut sitä assimiloitumasta edelliseen vokaaliin (vrt. Sovijärvi, TSIM s. 157). Hevaalta ja muualtakin tavatut yks. 3. persoonan preesensmuodot *heittien*, *istuen* jne. selittyvät ilmeisesti toisin. Niissä lopputavu *-en* edustaa varhempaa morfeemia *-hen*, joka joskus esiintyy säily-

³ *e-*kantaisissa refleksiiviverbeissä äännekehityksen on tavallisesti ajateltu tapahtuneen rataa **-ede-* > *ē* > *ie* > *ī* (Tunkelo, SUST 52 s. 365; Ruoppila, ÄMÄH s. 70), mutta silloin joutuisi kysymään, miksi *ē* on säilynyt ensi tavussa diftongiutumattomana (esim. *lēga* 'lieka', *vjst* 'vedestä'). Lauri Posti on ohimennen viitannut tähän ongelmaan Virittäjässä jo v. 1945 (s. 94), ja opetuksessaan hän on esittänyt, että **-ede-* yhtymästä ei olisikaan heti kehittyntä supistumavokaalia vaan spirantin kadottua olisi tapahtunut dissimilaatio (**-ede-* >) *-e(e-* > *-i(e-*; tätä olisi puolestaan seurannut assimilatio ja kontraktio: *-i(e-* > *-i(i-* > *ī*. Hyvin samantapaisen käsityksen on hiljattain esittänyt Pekka Sammallahti (Vir. 1977 s. 125—126).

neenäkin, kuten edeltä on käynyt ilmi (Sovijärvi, mts. 188).

e- ja *i-*kantaisissa refleksiiviverbeissä syntynyt vokaalivartalon pitkä *i* on analogisesti levinnyt sellaisiinkin verbeihin, joihin se ei ole alun perin kuulunut. Säännölliset *a-*, *ä-*, *o-* ja *u-*loppuisista kantavartaloista johdetut refleksiiviverbit ovat tyyppiä *antai-* (← *antā*), *heittäi-* (← *heittä*), *hūhtoi-* (← *hūhtoa*) ja *istui-* (← *istua*). Tällaisia verbejä onkin syntynyt, kuten osoittavat sellaiset esimerkit kuin tyyppin II esimerkkinä *istuisa*, joka on levikiltään yleisinkeriläinen, sekä Porkan Hevaan murteesta mainitsemat *vettäin* 'ich schlepe mich' ja *heittäit* 'heittäydyt'; jälkimmäisen vastine tavataan myös Ylä-Laukaan murteessa (Porkka, mts. 114, 115—116 ja Laanest, ESA 6 s. 186, 192). Kovin harvinaisia tällaiset muodosteet kuitenkin ovat.

Tyyppin I analogiset *a-*, *ä-* ym. kantaiset verbit — siis *antissa*, *heittässä*, *hūhtissa* jne. — eivät ensi katsomalta näytä aivan nuorilta, koskapa vokaalivartaloltaan samalla tapaa analogiset refleksiiviverbit ovat yleisiä myös äyrämöismurteiden rantamurteessa. Siinä refleksiiviverbien paradigma on tyyppiä *heititä* : pres. yks. 1. *heittin* : 3. *heittä* : imperf. yks. 1. *heittäsin* : 3. *heittäis* 'heittäytyä'. Jokunen esimerkki ent. Vpl. Uudenkirkon murteesta: *käntit* 'käännyt', *käntijä*, *se kättis*; *mie pistisi* 'pistäydyin' *newolas*, *pistijäis*; *vakkē lappijä* 'lappautuu'; *älä tuppii* 'tuppaudu' (Ruoppila, ÄMÄH s. 69—70). Vokaalistoltaan samanveroisia ovat esim. tapaukset *aurinko laskis* 'laskeutui', *ois lasint* (vrt. *laskea*) ja *ei saa tungita* 'tunkeutua' (vrt. *tunkea*) (Ruoppila, mp.). Olisi keinotekoista ajatella, että täysin samantyyppinen analogia olisi tapahtunut erikseen maantieteellisesti niin läheisissä kielimuodoissa kuin äyrämöis- ja inkeröismurteissa. Uudismuodosteilla täytyy olla yhteinen lähtökohta; äyrämöismurteiden rantamurteeseen tällaiset muodot ovat siirtyneet nähtävästi inkeröismurteista. Meri on tässäkin tapauksessa pikemmin yhdistänyt kuin erottanut. Äyrämöismurteissa refleksiiviverbit ovat vain mukautuneet vanhastaankin suurimmaksi osaksi intransitiiveihin **-ida-*, **-idä-* loppuisiin verbeihin (vrt. Ruoppila, ÄMÄH s. 70—71).

Äännesyistä näyttäisivät siis inkeröismurteiden harvinaiset *istuisa*, *heittäissä*, *vettäissä* jne. -verbit primaareilta verrattuina samakantaisiin *heittässä*, *vettäissä* jne. -verbeihin. Tälle päätelmälle antaa konkreettista tukea se seikka, että kauan eristyksissä ollut arkaistinen Ylä-Laukaan murre näyttää säilöneen alkuperäiset suhteet jotakuinkin sellaisinaan. Materiaalia tästä nykyisin jo kuolleeksi katsottavasta murteesta on tosin saatu talteen melko vähän, mutta näihin vähiinkin aineksiin sisältyy toistakymmentä eri refleksiiviverbiä. Osa näistä verbeistä perustuu venäläisiin lainoihin, esim. *svättäissä* 'kosida' < ven. *svatŭsja* ja *venŭtsäissä* 'ennast laulatada' < ven. *venŭtsja* (Laanest, ESA 6 s. 186 ja Nirvi, IMSK). Omaperäisiin 3-tavuisiin kantoihin perustuvat verbit ovat joko diftongillisia kuten vastaavan tyyppiset verbit tavallisesti muissakin inkeröismurteissa, esim. *kügähtäissä* 'kükitada', tai sitten niiden

3. tavussa on merkillinen, alkuperältään hämärä *e*, esim. *raģehtešša* 'riietuda', *kummartešša* 'kumardada' (Laanest, mp.). Sen sijaan 2-tavuisista kantasanoista johdetut refleksiiviverbit kuvastavat uskollisesti alkuperäisiä vokaalisuhteita. Luettelen seuraavassa aineistoni:⁴

TYYPPI I

laškien 'laskeutuu' (prees. yks. 3.) [*< laski-hen < *laske-de-hen*]
*peššimä*⁵ 'peseydymme' (prees. mon. 1.) [*< peššimmä < *pese-demmä*]
keņģiššā 'panna keņģät jalkaan' (1. inf.) [*< keņģiššā < *keņģi-de-*] (kantavart.
keņģi-, vrt. suom. *kenkiä*, virE *kängima* jne.)

TYYPPI II

heittäiššā 'heittäytyä' (1. inf.) : *heittān* (prees. yks. 1.) : *heittäjän* (prees. yks. 3.) : *heittäiš* (imperf. yks. 3.)
ņūttaiššā 'heittäytyä pitkälle' (1. inf.) [*< *lōttade-*]
paištaiššā 'paistua, kypsyä' (1. inf.) : *paistajan* (prees. yks. 3.)
rīdaiššā 'riidellä' (1. inf.)
ištuiššā 'istuutua' (1. inf.)

Vaikka aineisto on kieltämättä vähäinen, vain kahdeksan verbiä, se on jakaumaltaan niin johdonmukainen, että kyseessä tuskin on sattuma. Kaikki tyyppin I verbit on johdettu joko *e-* tai *i-*vartalaisista mutta tyyppin II verbit muuhun vokaaliin päättyvistä kantavartaloista. Mikään analogia ei tällaista jakaumaa ole voinut synnyttää. Jos tyyppin I mukaiset refleksiiviverbit olisivat joskus olleet Ylä-Laukaan murteessa yksinomaisia tai edes valtatyyppinä, ei näyttäisi mitenkään mahdolliselta, että diftongi olisi palautettu *a-*, *ä-*, *u-* jne. kantaisiin verbeihin mutta *e-*kantaisiin olisi *i* jäänyt. Jos ajateltaisiin esim. monitavuisen *kūmmardaissa*-tyypin vaikutusta (tähän tapaan: koska *kūmmarda-* → *kūmmardaissa* niin *paista-* → *paistaissa* ja *istu-* → *istuissa*), jäisi selittämättä, miksei olisi tapahtunut myös johto *laske-* → **laskeissa* ja *pese-* → **peseissä*.

Lienee siis pakko päätellä, että analogiset *heittäiššā*-tyypin verbit eivät vielä olleet syrjäyttäneet *heittäiššā*-tyyppejä, kun Ylä-Laukaan murteen alkuväestö erkani muusta inkeröisväestöstä. Paul Ariste on arvellut, että Ylä-Laukaan murrealueen asukkaat polveutuvat siirtolaisista, jotka ovat muuttaneet kotikonnuiltaan venäläismaille. Paikannimistön perusteella Ariste tosin päättelee, että varsinaisen siirtolaisuuden alkaessa samoilla tienoin saattoi kuitenkin

⁴ Tutkimukset ja kielennäytteet, joihin aineistoni perustuu, on mainittu lähde-luettelossa kirjoituksen lopussa.

⁵ Rinnalla esiintyy vokaalistoltaan epäsäännöllinen variantti *peššüiššā*.

jo entuudestaan asua joko inkerikkoja tai muita itämerensuomalaisia. Enimmäkseen muutot ovat Aristen mukaan tapahtuneet 1600-luvulla, jolloin Ruotsin valloitukset synnyttivät muuttoja muuallakin (Isuri keelenäiteid s. 58.)

Tällä perusteella on analogisen *heittäjä*-tyypin yleistyminen suhteellisen nuori ilmiö. Kuten edellä on käynyt ilmi, äyrämöismurteiden rantamurteeseen se on kuitenkin ehtinyt vaikuttaa meren takaa.

4. Diftongillisiin vartaloihin perustuvaa refleksiiviverbien taivutusta tavaataan paitsi inkeröismurteissa myös mm. äyrämöismurteissa. Niinpä Ala- ja Ylä-Vuoksen murteessa sekä Äyräpään ja Lapveden murteessa refleksiiviparadigma on tyyppiä 1. inf. *pistäjä* : prees. yks. 1. *pistän* : imperf. yks. 1. *pistäisin*. Preesens- ja imperfektimuotojen suhde on näissä murteissa samanlainen kuin inkeröismurteissa: kummassakin tempuksessa vartalot ovat (tai ovat olleet) diftongillisia. Olennaisin ero inkeröis- ja äyrämöismurteiden refleksiiviverbien imperfektimuodostuksessa on se, että äyrämöismurteissa esiintyy diftongi myös *e*-loppuisista kantavartaloista johdetuissa verbeissä, esim. 1. inf. *lasseija* 'laskeutua' : prees. yks. 1. *lassen* : imperf. yks. 1. *lasseisin*;⁶ inkeröismurteissa vastaavat muodot ovat *laskissa* : *laskin* : *laskizin*. Keskeisiltä periaatteiltaan suhteet ovat kuitenkin siksi samanlaisia, että niiden on katsottava periytyvän siitä »kantainkeröisestä», josta tutkijat arvelevat sekä inkeröis- että äyrämöismurteiden polveutuvan.

Tunkelon mukaan refleksiiviverbien imperfektimuotojen pitkän vokaalin veroinen diftongi on peräisin preesensmuodoista, joihin se on syntynyt supistumatietä (SUST 52 s. 369). Äyrämöis- ja inkeröismurteiden yhteisessä kantamurteessa *e*-loppuisista vokaaliyhtymistä näyttää syntyneen supistumadiftongeja tosin vain painottomissa asemissa; muissa asemissa yhtymät säilyivät hiatussellisina. Tähän viittaavat toisaalta konservatiivinen Hevaan inkeröismurre, toisaalta äyrämöismurteiden rantamurre ja Tyrön murre (jälkimmäisten suhteista ks. Ruoppila, ÄMÄH s. 164—167). Diftongillisiksi ovat äänneilallista tietä muuttuneet siis esim. prees. yks. 1. ja 2. persoonan ja imperat. yks. 2. persoonan muodot sekä indikat. prees. kieltomuodot. Diftongin yleistymistä preesensmuodoista imperfektimuotoihin ovat toisaalta tehokkaasti tukeneet imperfektiparadigman sisäiset äännesuhteet: onhan diftongi saanut imperfektissä jalansijaa myös itsenäisesti, preesensistä riippumatta. Samalla tavalla kuin »tavallisten» supistumaverbien yks. 3. persoonan muodot ovat muuttuneet diftongillisiksi (esim. *leikkasi* > *leikkais*, *vastasi* > *vastais*), diftongin ovat saaneet myös refleksiiviverbien vastaavat muodot (esim. **antasi* > *antais* 'antautui', **heittäsi* > *heittäis* 'heittäytyi', **laskesi* >

⁶ Muotojen heikkoasteisuus on sekundaaria, ks. Tunkelo, SUST 52 s. 365 ja Leskinen, LLMÄH I s. 171.

laskeis 'laskeutui'). Tästäkin seikasta on jo Tunkelo huomauttanut (SUST 52 s. 369—370). Ja vihdoin on muistettava, että diftongin yleistyminen koko imperfektiparadigmaan lisäsi olennaisesti paradigman äänteellistä koheesiota. Olivathan äännelailliset imperfektimuodot osaksi diftongillisia, osaksi diftongittomia, ja kun preesenstaivutuksessakin esiintyi diftongillisia muotoja, oli täysi syy yhdenmukaistaa taivutusta mahdollisimman pitkälle juuri diftongilliseksi. Vastaavalla tavalla on tyyppin I *i*-kantaisissa verbeissä *i* yleistynyt imperfektimuotoihin; tukena ovat olleet sijaispidennyksessä *i*:llisiksi venähtäneet imperf. yks. 3. persoonan muodot tyyppiä *lätis* 'rupesi' jne.

Ehkä tässä samassa vaiheessa syntyivät myös *laskisin*, *pesäsin* -tyyppiset *e*-kantaisten refleksiiviverbien imperfektimuodot (joista myöhemmin *laskizin* *pesäzin* jne.). Vanhoista äännelaillisista imperfektimuodoista ne eivät tosin saaneet mitään tukea, koska imperfektimuodoissa toisen tavun vokaaliaineena oli alkujaan joko *ei* (yks. 3. persoonassa) tai *e* (muissa muodoissa). Mutta kun diftongillisissa verbeissä vallitsi nyt sellainen suhde, että imperfektimuodoissa esiintyi sama vokaali kuin prees. yks. 1. ja 2. persoonan ym. muodoissa, taivutussuhde *pesin* : **pesesin* jne. oli syytä oikaista suhteeksi *pesin* : *pesäsin*. Näin sekä diftongilliset että *i*:lliset presensmuodot saivat symmetrisen vokalismin imperfektimuotoihinsa. Myöhemmin *i* syrjäytti laajalti säännöllisen diftongin useissa inkeroismurteissa, niin että muodot prees. *antain*, *heittäin* : imperf. *antaisin*, *heittäisin* jne. korvautuivat muodoin prees. *antin*, *heittäin* : imperf. *antaisin*, *heittäisin* jne., kuten edellä olen esittänyt.

Äyrämöismurteissa *e*-kantaisista refleksiiviverbeistä ei kehittynyt *i*:llisiä, vaan niissä esiintyy diftongi *ei* (prees. *lassein* : imperf. *lasseisin*). Symmetria on siis turvattu hiukan toisin kuin inkeroismurteissa. *e*-kantaisten verbien diftongillistumista ovat äyrämöismurteissa tukeneet äännelailliset imperf. yks. 3. persoonan muodot (*laskeis* < **lakesi*, *pesseis* < **pesesi* jne.) sekä tietenkin muut diftongiverbit.

5. Imperfektimuotojen diftongillistuttua tai muututtua *i*:llisiksi oli vastaavat vokaalisten muutokset ulotettava myös konsonanttivartaloisiin muotoihin, muutenhan verbiparadigmat olisivat jääneet pahasti hajanaisiksi. Varmaan diftongilliset konsonanttivartalot tulivatkin käyttöön saman tien, imperfektimuotoja huuhdelleen diftongi- ja *i*-aallon myötä. Oli vain pidettävä huoli siitä, että uudenmalliset imperfekti- ja konsonanttivartalot sopivat refleksiiviparadigmojen muihin osiin ja murteen taivutusjärjestelmään yleensä. Täysin ei refleksiiviparadigmoja saatu mukautetuksi perinnäisiin taivutustyyppeihin sen enempää äyrämöis- kuin inkeroismurteissakaan. Mukautumattomuus ilmenee kummallakin taholla hiukan eri tavoin.

Pitkien diftongien ja *i*:n yleistyminen refleksiiviverbien imperfektimuotoihin loitonsi näitä muotoja »tavallisten» supistumaverbien imperfektimuodoista,

joissa *s*:ää edeltävä vokaalisto oli aina lyhyt paitsi yks. 3. persoonassa.⁷ Refleksiiviverbien säännöllisesti pitkää diftongia tai *i*:tä seuraava imperfektin *s* oli nyt mahdollista tulkita muuksikin kuin supistumaverbien imperfektimuodoille ominaiseksi *s*:ksi, ja inkeroismurteissa tätä uutta mahdollisuutta hyödynnettiin siten, että kyseinen *s* tulkittiin *-se-* vartaloisten verbien *s*:ksi. Konsonanttivartaloiset muodot muovattiin tämän mukaisesti *s*-loppuisiksi: suhteesta *nouzin* : *noussa* = *peššizin* : *x* saatiin *x*:ksi *peššissä*.

Refleksiiviverbit eivät täysin mukautuneet *-se-* verbeihin: vokaalivartaloiset muodot jäivät ehkä suuren taajuutensa vuoksi ennalleen, *s*:ttömiksi. Verbit ovat siis sekaparadigmaisia, koska säännölliset morfofonologiset suhteet eivät liitä vokaalivartaloisia muotoja paradigman muihin osiin, vallankaan eivät konsonanttivartaloisiin muotoihin.

Refleksiiviparadigmoja muovanneet analogiat eivät ole varsinkaan aluksi edenneet sokeasti, vaan ne ovat rajoittuneet pelkkiin refleksiiviverbeihin, siis verraten tarkkarajaiseen johto-opilliseen ryhmään. Niiden vaikutusalan ulkopuolelle ovat jääneet mm. tyyppinä myöhäiskantasuomesta periytyvät passiivis-mediaalit **katkede-*, **lankede-*, **lohkede-*, **puhkede-*, **repede-* tyyppiset verbit, joissa muutoksille olisi ollut täsmälleen samat äänneedellytykset kuin *e*-kantisissa refleksiiviverbeissä. Vanhojen mediaalien **katkede-*, **lohkede-* jne. tyyppisten verbien taivutus noudattaa kuitenkin tarkasti tavallisten supistumaverbien perinnäistä kaavaa, esim. *kaveda* : *ei katki* : *katkeiz*, *revedä* : *ei reppi* : *repeiz* : *rebeisit* jne. Mukautumat refleksiiviverbeihin ovat harvinaisia ja selvästi myöhäisiä, esim. *katkissa* 'katketa', *lanķissa* 'langeta', *reppiššä* 'revetä' jne. Nirvin Inkeroismurteiden sanakirjan mukaan tällaisia muotoja tavataan Ala-Laukaan murreryhmässä (ainakin Kurkolan, Rosonan ja Laukaansuun murteissa) ja Soikkolan Saarovessa. Muualla (ja osittain mainituissakin murteissa, varsinkin Saarovessa) on **katkede-*, **lohkede-* jne. verbien taivutus säilynyt vanhoillaan.

6. Eräistä vokaalivartaloisista muodoista lähtenyt diftongi tai *i* on siis tehokkaasti levittäytynyt refleksiiviverbien paradigmoihin. Tähän äännepiirteeseen liittyvä morfofonemiikan kannalta täysin pinnallinen hahmotusperiaate on ollut vahvempi kuin **-de-*, **-da-*, **-dä-* loppuisten supistumaverbien perinnäiset taivutuskavat, joihin refleksiiviverbien odottaisi mukautuneen, ellei puheena olleita analogisia yleistyksiä olisi tapahtunut. Nyt refleksiivi-

⁷ »Tavallistenkin» supistumaverbien imperfektimuotoihin näyttää jo inkeroismurteiden erikoiskehityksen alkuvaiheessa yleistyneen *i*-loppuinen diftongi, mutta se oli ja on yhä morfofonologisessa mielessä lyhyt: se ei ole esim. aiheuttanut säännöllistä geminaatiota sellaisiin paradigmoihin kuin *makkaižin* : *makkaist* : *makkaiz* : *maGaizimma* : *maGaizitta* : *maGaisit*, kuten monikkomuodot osoittavat. Diftongin kaksimoraisuus yksikkömuodoissa on sekundaaria (Sovijärvi, TSIM s. 82—; yks. 3. persoonan muotojen osalta ks. myös Terho Itkonen, SUST 145 s. 87—88).

verbit ovat etäänntyneet supistumaverbeistä, mutta ne eivät ole kokonaan mukautuneet uuteenkaan taivutustyyppiin, *-se-* verbeihin. Loppu on jäänyt entiselleen, ja tuloksena on vain tätä verbityyppiä koskeva kompromissi, sekaparadigma, jossa vokaalivartaloiset muodot ovat supistumaverbien tasalla mutta imperfektimuodot ja konsonanttivartaloiset muodot *-se-* verbien tasalla. Varoittakoon tämäkin esimerkki luulemasta, että parhaiten kielen dynaamisia vaikutusyhteyksiä kuvaavat järjestelmältään tiukimmat mallit.

Refleksiiviverbeissä sekaparadigmaisuus ei ylimalkaan ole tavatonta. Sekaparadigmaisia ovat mm. useimpien äyrämöismurteidenkin refleksiiviverbit, puhumattakaan karjalan rönsyilevästä refleksiivikasvustosta, jota Tunkelo on esitellyt useasti siteeraamassani tutkimuksessaan (SUST 52 s. 357—361, 373—375, 377—380, 382—386). Äyrämöismurteissa eristyksiin ovat jääneet imperfektimuodot (*lasseisin, pistäisin* jne.). Konsonanttivartalot eivät ole muovautuneet uudelleen imperfektimuotojen perusteella kuten inkeroismurteissa, vaan ne ovat korvautuneet vokaalivartaloin. Mallina ovat olleet lähinnä 3- ja useampitavuiset *-oi-*, *-öi-* loppuiset verbit, jolloin suhteesta *haravoin* : *haravoija* = *pistäin* : *x* saatiin *x*:ksi *pistäijä* (vrt. Leskinen, LLMÄH I s. 170). Ei entisellä eikä nykyisellä Suomen alueella puhutuissa murteissa ole merkkiäkään *s*-loppuisista refleksiiviverbien konsonanttivartaloista.

Näyttää näin ollen selvältä, että *heittäissä* ~ *heittässä*, *istuissa*, *peissä* -tyyppiset refleksiiviverbit ovat syntyneet inkeroismurteissa. On aivan luonnollista, että ne ovat siirtyneet myös Inkerin suomalaistulokkaiden kieleen kuten monet muutkin inkeroispiirteet. Tähän mahdollisuuteen on viitannut jo Ruoppila (ÄMÄH s. 70). Inkeroislainaksi on luontevaa selittää myös vatjan verbityyppi *laskeussac* 'laskeutua', *murtussac* 'murtua', *väntüssac* 'väännyä', jota esiintyy etenkin itävatjassa. Tästä tyyplistä lähemmin ks. Ariste, Vadja keele grammatika s. 100—104.

L Ä H T E E T J A L Y H E N T E E T

ALVRE, PAUL Paarist refleksiiv-translatiivsete verbide segatüübist (Leningradi oblasti soomlastel). ESA 18. Tallinn 1972.

ARISTE, PAUL Isuri keelenäiteid. Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused V. Tallinn 1960.

—— Vadja keele grammatika. Tartu 1948.

ESA = Emakeele Seltsi Aastaraamat. Tallinn.

LAANEST, ARVO Ižorskije dialekty. Lingvogeografičeskoje issledovanije. Tallin 1966.

—— Isuri keele Oredeži murdest. ESA 6. Tallinn 1960.

LESKINEN, HEIKKI LLMÄH I = Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 275. Helsinki 1963.

NIRVI, R. E. IMSK = Inkeroismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVIII. Helsinki 1971.

PORKKA, VOLMARI Ueber den Ingrischen Dialekt. Helsingfors 1885.

POSTI, LAURI Tutkimus inkeroismurteesta. — Vir. 1945.

RUOPPILA, VEIKKO ÄMÄH = Äyrämöismurteiden äännehistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 245. Helsinki 1955.

SAMMALAHTI, PEKKA Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. — Vir. 1977.

SOVIJÄRVI, ANTTI TSIM = Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta. Suomi 103. Helsinki 1944.

SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.

TUNKELO, E. A. Eräistä suomen, karjala-aunuksen ja vepsän refleksiivitunnuksista. SUST 52. Helsinki 1924.

Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

Fragen der reflexiven Konjugation in den ingrischen Dialekten

Tapani Lehtinen

Die regelmässige Bildung der Reflexivverben beruht in den ingrischen Dialekten darauf, dass das Ableitungssuffix **-de-* an den Stamm des Grundverbs tritt; die Entsprechungen dieses Suffixes werden auch in den Ostdialekten des Finnischen, im Karelisch-Olonetzischen, im Wep-sischen und wenigstens dialektweise im Wotischen verwendet. Bei einem Teil der vokalstämmigen Formen der *a-*, *ä-*, *o-*, *u-*, usw. stämmigen Reflexivverben hat sich ein auf *i* ausgehender Diphthong entwickelt, nämlich in jenen Formen, wo die **-de-*Silbe unbetont geblieben ist: z.B. 1. Sg. Prs. **heittäden* > *heittäin*, 2. Sg. **heittädet* > *heittäit*, neg. Prs. (en) **heit-tädek* > *heittäi* 'sich werfen'. In den entsprechenden Formen der *e-* und *i-*stämmigen Verben hat sich *i* entwickelt, z.B. **peseđen* > *pessin*, **peseđet* > *pessit*, (en) **peseđek* > *pessi* 'sich waschen'; **lätiđen* > *lätin*, **lätiđet* > *lätit*, (en) **lätiđek* > *läti* 'beginnen, anfangen, sich vorbereiten'. Verf. zählt die Reflexivverben mit *i* zu Typ I, die mit Diphthong zu Typ II.

Von den vokalstämmigen Formen des Typ II ausgehend wurde der Diphthong analog auch in den Imperfektformen der entsprechenden Paradigmen eingeführt. Diese Verallgemeinerung wurde dadurch unterstützt, dass in den Formen der 3. Sg. Imperf. auf anderem Wege ein ähnlicher auf *i* ausgehender Diphthong entstand; es kam zu dem Wandel **heittäsi* > *heittäis*. Die gleiche Veränderung ist von den »normalen« Kontraktionsverben bekannt, z.B. *vastasi* > *vastais*. Bei den *i-*stämmigen Verben von Typ I hat sich das *i* entsprechend aus den vokalstämmigen Formen in die Imperfektformen verallgemeinert; unterstützt wurde dieser Vorgang durch die Formen der 3. Sg. Imperf. (z.B. *lätiz* 'begann' usw.), die durch Ersatzdehnung ein langes *i* erhielten. In den *e-*stämmigen Verben be-

ruhte die Verallgemeinerung des *i* im Imperfekt völlig auf dem Muster der vokalstämmigen Formen, da es im Imperfektparadigma keine einzige Form mit *i* gab. Da jedoch in den Imperfektformen der anderen Reflexivverben derselbe Diphthong oder lange Vokal wie in einem Teil der vokalstämmigen Formen begegnete, war es natürlich, dass dieses Bildungsprinzip des Imperfekts auch auf die *e-*stämmigen Verben angewendet wurde.

So erreichte man eine Symmetrie im Vokalismus der Präsens- und Imperfektformen der Reflexivverben: den diphthongischen Vokalstämmen entsprachen die diphthongischen Imperfektformen und den Vokalstämmen mit *i* die Imperfektformen mit *i*. — Später wurden die diphthongischen Stämme des Typ II weitgehend durch die Stämme mit *i* verdrängt; es kam also zu folgenden Verallgemeinerungen: *heittäin* → *heittäin* 'sich werfen' (1. Sg. Präs.), *hühtoin* → *hühtin* 'gespült werden' usw. Wegen der Verallgemeinerungen sind die auf zweisilbigen Stämmen beruhenden diphthongischen Reflexivverben in den ingrischen Dialekten heute selten. Der Dialekt von Ober-Laukaa bzw. Oredež, der sich von den übrigen ingr. Mundarten früh absonderte, scheint die ursprünglichen Vokalverhältnisse zwischen Typ I und II lange beibehalten zu haben.

Im vorliegenden Aufsatz soll vor allem geklärt werden, woher das in den konsonantstämmigen Formen der Reflexivverben auftretende *s* stammt (z.B. 1. Inf. *pessis-sä*, Pass. Imperf. *pessis-ti*, 2. Pl. Imperat. *pessis-kä* usw.). Verf. ist der Ansicht, das in Frage stehende *s* stamme aus den auf *-se-* endenden nichtreflexiven Verben, z.B. solchen wie *noussa* : *nouze* ~ *noissa* : *noize* 'aufstehen, steigen', *pässä* : *päze* 'gelangen' usw. Da sich in den Imperfektformen der Reflexiv-

verben in der oben dargestellten Weise ein prosodisch langer Vokalismus durchsetzte (ein auf *i* ausgehender Diphthong oder ein *i*), sah man die Imperfektformen nicht mehr als ein Teil der Paradigmen der Kontraktionsverben an, obgleich die Reflexivverben früher hinsichtlich ihrer Morphophonemik in erster Linie gerade den Kontraktionsverben gleichgestellt wurden. Der Vokalismus der zweiten Silbe ist ja bei den Kontraktionsverben morphophonologisch kurz. Auch das *s* der Imperfektformen der Reflexivverben konnte nun nicht als für die Kontraktionsverben typisches Imperfekt-*s* ausgelegt werden, sondern der Vergleichspunkt fand sich in den *-se*-stämmigen Verben. Durch Analogie zum Typ *nouzin : noussa = pessizin : x* erhielt man als Form des 1. Infinitivs *pessissä* und für die übrigen konsonantstämmigen Formen eine *s*-stämmige Form.

Obwohl die auf *s* endenden Konsonantstämme der Reflexivverben somit auf dem Bestreben zu beruhen scheinen,

die Reflexivverben von den gewöhnlichen Kontraktionsverben zu unterscheiden, haben die Kontraktionsverben andererseits — vielleicht später, als sich der Quantitätsunterschied zwischen den ursprünglich kurzen und durch Kontraktion entstandenen langen Diphthongen ausgeglichen hatte, — einen Einfluss ausgeübt auf die vokalstämmigen Formen der Reflexivverben, in denen auch andere lange Vokale als das *i* des Typ I erschienen. Dies hat sich auf dem Wege der Analogie folgenderweise vollzogen: 1. Sg. Imperf. *hõkuizin* : 1. Sg. Präs. *hõkän* 'atmen' = 1. Sg. Imperf. *istuizin* : *x*, von wo *x* = 1. Sg. Präs. *istän* 'sich setzen'.

Osoite:

Anschrift:

Suomen kielen laitos

Helsingin yliopisto

Fabianinkatu 33

SF-00170 Helsinki 17